

Vreemdelingschap en duurzaamheid

Lezing werkgroep Diakonaat en Rentmeesterschap CGKN, 1 november 1997

Inleiding

Het gaat de werkgroep 'Diakonaat en rentmeesterschap' om de bezinning en de bevordering hiervan, op onze verantwoordelijkheid als christenen ten opzichte van de schepping. Hoe stellen we ons als christenen op ten aanzien van de milieuproblematiek, wat is onze positie daarin? Hoe staan wij tegenover het beheer van de natuur en natuurlijke hulpbronnen? Ik ga ervan uit dat u tenminste enigermate op de hoogte bent van de problematiek op dit terrein. Ik noem slechts heel kort, het verbruik van natuurlijke hulpbronnen en de daarmee gepaard gaande uitstoot van CO₂, het voortgaande verlies van soorten van planten en dieren, oftewel het verlies van biodiversiteit, de aantasting van drinkwater door mineralen en bestrijdingsmiddelen. Ontwikkelingen die op termijn, menselijkerwijs gesproken de natuurlijke basis van het menselijke bestaan aantasten.¹ Deze problematiek wil ik in deze bijdrage aan de orde stellen onder de trefwoorden vreemdelingschap en duurzaamheid.

Vreemdelingschap

Vreemdelingschap is misschien niet een woord dat u zo makkelijk in verband zou brengen met deze problematiek van onze omgang met de schepping. Met dat woord wordt immers aangeduid dat wij ons als christenen in zekere zin vreemdelingen weten in deze wereld. Laten wij enkele bijbelteksten erop naslaan: Hebr. 11:13,14, Philippenzen 3:20, 21 en 1 Kor. 7:29-31. In al deze teksten gaat het om het besef dat het leven op deze aarde zoals het nu geleefd wordt, weliswaar van beslissende betekenis, maar niet het laatste is en ook niet de uiteindelijke bestemming van het leven. Deze houding van vreemdelingschap geeft dus een zekere afstand tot het alledaagse leven, tot de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid.

3. Duurzaamheid

Aan de andere kant duurzaamheid. Dat is zo'n begrip waarvan je geneigd bent om te zeggen dat je weet wat het betekent zolang je het niet hoeft te zeggen, maar als je het moet uitleggen, het niet meer weet.

Het blijkt verschillend te worden ingevuld.

Een boer verstaat onder duurzame landbouw een landbouw waarbij hij zijn bedrijf kan continueren. Iemand van de dierenbescherming vindt duurzame landbouw een landbouw waarbij dieren op een diervriendelijke manier gehouden worden. Iemand van de natuurbescherming vindt landbouw duurzaam wanneer geen bestrijdingsmiddelen en dergelijke worden gebruikt en soortenrijkdom van vegetatie weer gaat toenemen of op zijn minst constant blijft, etc.

De discussie over duurzaamheid blijkt heel snel te verzanden in een belangenstrijd.

Daarmee komt men dan niet meer verder.

In de praktijk blijkt het beter te werken als we niet spreken over duurzaamheid, maar over duurzaamheidsproblemen en bij het werken aan de oplossing daarvan, verduurzaming.

Wat in een concrete situatie als minder duurzaam geldt, daarover bestaat vaak wel een zekere mate van consensus. Op een dergelijk onduurzaam verschijnsel kan dan aan een duurzamer situatie worden gewerkt. Het streven naar duurzaamheid krijgt dan de gestalte van het werken aan duurzaamheidsproblemen, aan het verminderen van onduurzaamheid. De wijze waarop in onze samenleving wordt gewerkt aan duurzaamheidsproblemen kent de volgende twee kenmerken.

a) Duurzaamheidsproblemen worden gezien als technische problemen

De ongewenste veranderingen die de mens aanricht in zijn fysieke leefomgeving worden beschreven als fysieke veranderingen. Voorbeelden zijn de concentratie van ongewenste stoffen in het grondwater, het verbruik van grondstof en energie per produkt, de energie-efficiëntie per vervoerskilometer. Kortom, de tastbare (materiële) problemen worden tot meethare eenheden en technisch hanteerbare kwesties teruggebracht. Voor de oplossing ervan grijpt men dan ook naar technische mogelijkheden.

Denk aan zuiveringstechnieken of schonere productieprocessen (emissie-arme stalsystemen, mestinjectie; katalysator, milieuzorg op olieboorplatforms). Verder kan worden gewezen op biotechnologie en op het ontwikkelen van nieuwe agrarische producten als industriële grondstoffen, als technologische oplossing voor het opraken van eindige voorraden. De technologie moet de problemen, veroorzaakt door de technische samenleving, oplossen.

De behoefte aan grondstoffen, materiele producten en energie, en de milieuproblemen die hiervan het gevolg zullen zijn, zullen echter de komende tientallen jaren exponentieel blijven toenemen met het toenemen van de wereldbevolking en de blijvende vraag naar welvaarts-groei. De zware last die hiermee op de techniek wordt geschoven, bestaat uit het vinden van technieken waarmee tot veertig keer zo weinig grondstoffen en energie wordt gebruikt voor een 'eenheid welvaart' vergeleken bij de huidige milieubelasting van de westerse welvaart, en deze nieuwe technieken ook voldoende draagvlak in de (mondiale) samenleving te laten vinden.

b) Duurzaamheidsproblemen als meer of minder geïsoleerde problemen

Dit hangt samen met het bovenstaande. Wanneer het probleem is dat er een teveel is van de één of andere stof op een bepaalde plaats dan tracht men langs technische weg die stof daar te verwijderen of de uitstoot ervan te verminderen. De technische stof-benadering leidt tot een benadering van de duurzaamheidsproblematiek als een verzameling van geïsoleerde problemen. Soms betekent dit een verplaatsing van het probleem. Door het baggeren van vervuilde waterbodems verbetert de waterkwaliteit. De giftige stoffen (slib) zijn echter niet verdwenen, want de baggerspecie moet worden opgeslagen. Weliswaar heeft het milieubeleid zich inmiddels met behulp van de ecosysteem-benadering langzaam ontwikkeld tot een geïntegreerde probleemaanpak. Dit brengt zowel oorzaken als symptomen in beeld. Maar te weinig wordt de duurzaamheidsproblematiek als een kenmerk gezien van de culturele en maatschappelijke ontwikkeling als geheel.

Hoewel op bepaalde deelgebieden ongetwijfeld successen worden geboekt, blijft de overheersende benadering op termijn onbevredigend, omdat er geen visie bestaat op waar we eigenlijk naar toe willen. Hoe zien we principieel de verhouding van de mens tot de natuur?

Er zijn ten aanzien van de globale visie op de natuur een viertal grondhoudingen te onderscheiden. Het onderkennen hiervan kan ons helpen bij onze eigen positiebepaling als christenen en ook inzicht geven op welke wijze wij kunnen trachten te werken aan een verandering en wat daarbij wel en niet valt te verwachten. Ze hebben alle vier hun eigen historische wortels. Vanuit deze historische achtergrond wil ik ze beschrijven.

4. Ordening en betekenis

In het Jodendom en het Christendom, maar ook in de andere traditionele godsdiensten, heerst de overtuiging dat de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid is voortgebracht door een geestelijke werkelijkheid. Joods-christelijk gezegd: door God, de Almachtige Schepper van hemel en aarde. Dit houdt in dat de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid zich in oorsprong kenmerkt door een bepaalde ordening. Een consequentie van die ordeningsopvatting is de overtuiging dat het handelen van de mens afgestemd moet zijn op die gegeven orde die in de werkelijkheid is gelegd en waarop deze rust. Het is, kortweg, de opvatting dat ordening en betekenis van de dingen voorafgaat aan het (individuele) menselijke bestaan. In de joodse en christelijke geloofsovertuiging is die orde niet een vooraf gegeven star voorschrift, maar vooral ook een bestemming die in het leven en in de geschiedenis gestalte moet krijgen. Dit is alleen mogelijk als de oorspronkelijke, gegeven orde wordt gerespecteerd.

Die orde heeft geen zelfstandigheid ten opzichte van de Schepper (hierin ligt een verschil met het Griekse denken), maar rust in Gods onderhoudend werk.

Deze visie houdt vervolgens in dat in de schepping mag en zelfs behoort te worden ingegrepen om de bestemming van de schepselen gestalte te geven. De geschapen werkelijkheid zelf is immers niet goddelijk en niet onaantastbaar. Maar dat ingrijpen dient uit te gaan van gegeven ordeningen en dient zich te richten op een gestelde bestemming.

De grote omslag die in de westerse cultuur heeft plaatsgevonden en tot de moderne cultuur heeft geleid is de omslag in de verhouding tussen 'betekenis' en 'individueel bestaan'. In plaats van het inzicht dat betekenis en bestemming vooraf gaan aan het individuele bestaan, kwam de ervaring op dat het individuele menselijke bestaan vooraf gaat aan de betekenis van de dingen en het leven. Dit houdt nl. in dat de mens zelf en ieder individu weer opnieuw betekenis moet geven, niet alleen aan het eigen bestaan, maar aan heel

de wereld waarin de mens leeft. De werkelijkheid bestaat uit opzich betekenisloze voorwerpen in een 'toevallige' constellatie. Pas door het gebruik en het nut voor de mens krijgen die voorwerpen betekenis en geeft de mens betekenis aan zijn eigen leven.

De achtergrond en inhoud van deze omslag en de betekenis voor de verhouding tussen de mens en de natuur wil ik nader toelichten.

5. Geestelijke achtergrond

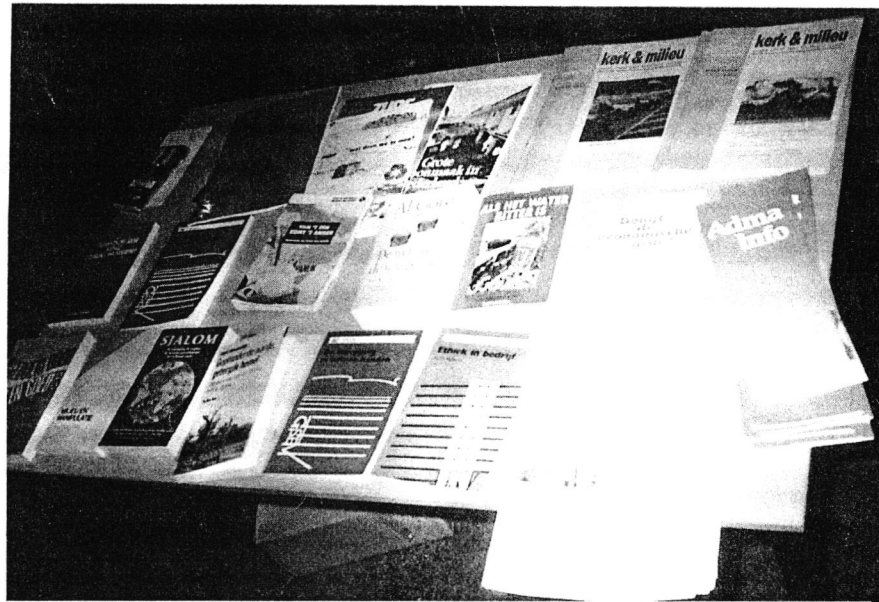
Allereerst is het van belang te beseffen dat de wijze waarop de mens zich verhoudt tot zijn omgeving niet een kwestie is van rationele verstandelijke keuzen, maar voortvloeit uit en verweven is met zijn religie of levens- en wereldbeschouwing. Levensbeschouwelijke maar ook wijsgerige en theologische visies zijn ten diepste geen gedachtenconstructies, maar geven uitdrukking aan een bepaalde werkelijkheidservaring.² De opvatting dat de geschapen werkelijkheid een bepaalde gegeven ordening heeft, krijgt alleen weerslag in het concrete leven wanneer die ordening ook weerklank vindt in de wijze waarop de werkelijkheid wordt ervaren. Het is niet genoeg dat de ordeningsgedachte theoretisch toegestemd wordt. Om het leven daadwerkelijk te kunnen beïnvloeden is het nodig dat die orde ook het levensgevoel doortrekt. Maar dit kan alleen blijvend het geval zijn wanneer ook een betrekking bestaat op de geestelijke werkelijkheid die als de bron van die ordeningsgedachte gezien moet worden.

Christelijk uitgedrukt: de werkelijkheid kan alleen als schepping verstaan en ervaren worden wanneer er een werkelijke levende betrekking bestaat tot de Schepper.

5. Kennis en macht

Hier ligt precies de achtergrond van de genoemde omslag in de verhouding tussen betekenis en bestaan. In de West-Europese cultuur zijn het besef en de ervaring opgekomen van een verzwakking van de betrekking tussen God, de geestelijke wereld en de cultuur. Dat Thomas van Aquino ging spreken over natuur en boven-natuur is niet maar omdat hij dat bedacht, maar omdat in zijn tijd als het ware de terugtrekking van de geestelijke wereld uit de cultuur, de menselijke wereld werd ervaren.

Een consequentie hiervan was een verzelfstandiging van de 'natuur' ten opzichte van de geestelijke wereld. Het klassieke en vroeg-middeleeuwse natuurbegrip had zowel betrek-

king op de materiële wereld, als op de geestelijke wereld. In de hoge middeleeuwen komt een natuurbegrip met een veel beperkter betekenis op, namelijk alleen verwijzend naar de stoffelijke wereld.

Door het terugtrekken van de 'bovennatuur' verdween de onmiddellijke ervaring van de geldigheid van de (natuurlijke en morele) ordeningen in de werkelijkheid. De natuur werd geestloze, orde-loze materie. De mens wordt gezien als een rationeel wezen dat juist vanwege en in de rede niet meer deel uitmaakt van de natuur, maar heer is der natuur. De rede stelt de mens in staat zelf orde te scheppen in de wanorde van de natuur en deze ten eigen nutte te gebruiken. De wetmatigheden die de rede in de werkelijkheid ontdekt - of moeten we zeggen, op de werkelijkheid projecteert? - stellen de mens in staat in die werkelijkheid in te grijpen. De bestaansangst die het gevolg is van het verlies van het geloof en de geloofservaring dat wereld en leven zijn besloten in Gods voorzienigheid, tracht de moderne mens te lijf te gaan door zelf wereld en leven in de greep te krijgen. De moderne techniek, die is gefundeerd in de moderne wetenschap, is daarvan de gestalte.

Heerser

Deze ontwikkeling heeft geleid tot een verhouding van mens tot natuur die wel wordt aangeduid met de metafoor van beheersing, of van de heerser of dictator. Een dictator is niet werkelijk geïnteresseerd in zijn onderdanen. Deze zijn voor hem in het gunstige geval instrumenten ter realisering van het eigen belang en in het ongunstige geval vijanden die verdelgd moeten worden. Het zal duidelijk zijn dat voorzover deze metafoor de ontwikkeling adequaat typeert, deze verhouding heeft geleid tot een vervreemding en een uitbuiting

Het Diaconaal Bureau beschikt over de nodige documentatie.

van de natuur. Het is opmerkelijk hoezeer ten tijde van eerste bloei van de moderne wetenschap (16-17e eeuw) de natuur als vrouwelijk wezen werd aangeduid waaraan de mens haar geheimen moest ontfutselen en zijn wil opleggen.

Generaliserend gesproken zijn de hedendaagse duurzaamheidsproblemen in belangrijke mate een gevolg van deze betrekking tot de natuur.

7. Romantiek

De genoemde ontwikkeling heeft in de geschiedenis een tegenstrooming opgeroepen. Deze begon in zekere zin al in de 2e helft van de 16e eeuw (Giordano Bruno), maar kreeg het duidelijkst gestalte in de romantiek eind 18e, begin 19e eeuw).

Ervaren werd dat de wereld zoals die werd voorgesteld door het wetenschappelijk-technische denken enkele fundamentele manco's vertoonde. Ten eerste ontbreekt een overtuigende basis voor normen en sociale instituties. Het zijn immers slechts constructies van de menselijke rede. Alleen door haar macht kan de overheid ze handhaven, terwille van het algemeen belang. Ten tweede is er geen plaats voor de menselijke persoon en de menselijke vrijheid. De mens is immers zelf uiteindelijk ook een ingewikkelde machine.

De onvrede met de wetenschappelijk-technische wereld zocht een uitweg in een andere natuuropvatting. De natuur ervaren als Schepping, vanuit de verbinding met God ging niet meer: in de ervaring van velen had de geestelijke wereld zich daarvoor te ver teruggetrokken. Er vond ook hier een omslag plaats: men trachtte God te vinden en te ervaren in de natuur. Dit leidde tot een natuurverheerlijking, soms zelfs -vergoddelijking. In elk geval werd de natuur, zowel in de mens zelf als in de omringende werkelijkheid, gezien als bron van normen. De toegang tot die bron was niet de rede, maar het gevoel. Wat in het eigen bestaan of in de natuur werd ervaren als normatief werd tot norm. Soms ging men daarbij in de natuur wel degelijk op zoek naar gegeven ordeningen, die tot een beter verstaan van de natuur zouden kunnen leiden (bijv. Goethe). Voorzover men de normen in de eigen menselijke natuur, en dan vooral het gevoel, ging zoeken heeft de romantiek het moreel subjectivisme nog versterkt. De gedachte van de zelfverwerkelijking, zo centraal in het hedendaagse levensgevoel, heeft dan ook een belangrijke wortel in de romantiek.

Participatie

Deze benadering impliceert een verhouding van de mens tot de natuur die wel wordt aangeduid met de metafoor van participatie. De mens als onderdeel en deelgenoot van andere organismen op deze aarde. De mens die zich voegt naar de aard en orde van de natuur. Deze benadering komt men tegen bij de zgn. 'groenen', in wat wel ecosofie en ecofeminisme worden genoemd. Hedendaagse extreme, religieuze versies vinden we in de verering van de natuur als moeder Aarde, de zogenaamde Gaia-sofie en zelfs in hekserij. In de landbouw zijn (mede) min of meer vanuit deze hoek initiatieven ontplooid van alternatieve landbouw, biologisch-dynamische landbouw (die is gebaseerd op de antroposofie).

8. Andere metaforen

Tussen de twee genoemde uitersten worden nog wel één of twee andere posties onderscheiden voor wat betreft de verhouding van de mens tot natuur.

De gebruikte metaforen zijn: rentmeesterschap en partnerschap. In onze samenleving worden deze visies op de mens-natuur verhouding vermoedelijk het meest aangehangen en verdedigd.

Rentmeester

De 'rentmeester' is in oorsprong een christelijk beeld. De mens die de aarde namens God beheert of beheerst. De 'instructies' van de Eigenaar dienen daarbij te worden opgevolgd. De notie van 'bewaren' heeft daarbij een matigende invloed op het 'bebouwen' in de zin van ontwikkelen en ontplooiën. Dit geldt ook voor het feit dat een rentmeester verantwoording moet afleggen. De rentmeester wil dan ook zowel natuur als cultuur geven wat elk toekomt.

Een probleem is evenwel dat het westerse christendom grosso modo de moderne wetenschap en techniek met hun inherent instrumentalistische benadering van de werkelijkheid, vaak te klakkeloos heeft aanvaard als middel om het rentmeesterschap te realiseren. Ze kregen daarmee, althans in hun gebruik, een religieuze sanctiëring.

Dit is vermoedelijk mede achtergrond van het verschijnsel dat orthodoxe christenen (bij wie de religieuze wortel van het rentmeesterschap relatief sterk was) pas relatief laat oog kregen voor de schade die de moderne cultuurontwikkeling aan de schepping heeft toegebracht. Meer seculiere invullingen van het rentmeesterschap stellen dat de mens de aarde beheert namens de toekomstige generaties, of ook wel namens de natuur zelf die immers in de mens haar culminatie vindt. Als behorend tot de natuur vertegenwoordigt hij de natuur; als uitgaand boven de natuur is hij voor de natuur verantwoordelijk.

Maar ook voor deze houding geldt wat hierboven is gesteld voor het christendom. De overgang tussen de rentmeester en de dictator is in de praktijk dan ook vloeiend.

Partner

De partner beseft dat het leven van de mens op aarde ten nauwste is verbonden met alle biologische leven en met tal van specifieke omstandigheden van de ecosfeer als gemiddelde temperatuur van atmosfeer en wateren, zuurstofgehalte in het water en in de lucht, gehalte aan giftige stoffen in oppervlaktewater, ozongehalte in de hogere lagen rond de aarde etc. Alleen als de mens zich opstelt als partner van de natuur, die dus in haar mogelijkheden en eigenaardigheden respecteert etc., is het voortbestaan van de mensheid op aarde mogelijk.

De partner acht natuur en cultuur gelijkwaardig. Alle wezens hebben een eigen waarde zonder dat ze allemaal gelijk behandeld zouden moeten worden.

Belangrijk voor de cultuur is dat de mens zijn verbondenheid met de natuur beseft en leert ervaren. Als dat het geval is, kunnen ook de mogelijkheden van wetenschap en techniek positief worden gewaardeerd.

Uiteraard zijn in de praktijk de verschillende posities niet scherp van elkaar af te grenzen en gaan ook in elkaar over.

De meer recente maatregelen onder meer in ons land met betrekking tot het milieu hebben enerzijds een zeer praktische motivatie: het leven moet niet onleefbaar en te gevaarlijk worden. Anderzijds kan men zeggen dat die maatregelen ook een rechtvaardiging kunnen vinden in de posities die worden aangeduid met de metaforen van rentmeester en partner. Dit geldt ook de maatregelen in de landbouw met betrekking tot mineralen- en ammoniakuitstoot, het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, diverse quota, etc.

9. Bijbelse notities

De heer H.H. van Well
in gesprek met mevr. T. Pul
(links) en W. Takker (rechts).

De metafoor van de rentmeester heeft, zoals gezegd, in dit verband een christelijke oorsprong. Er worden ook heel belangrijke, bijbelse noties in uitgedrukt. Toch is die metafoor vanuit de Schrift gezien op zijn best eenzijdig. In de eerste plaats is het een economische metafoor, die in elk geval in onze tijd gemakkelijk connotaties heeft van 'eruit halen wat erin zit'; materialistisch ingevuld heeft dat nu juist geleid tot de grote milieuproblemen. In de tweede plaats kent de metafoor een afstand, een tegenoverstelling tussen de rentmeester en dat wat beheert moet worden. Met andere woorden, de metafoor duidt op een functionele relatie. De rentmeester behoeft persoonlijk helemaal niet te houden van diegenen en/of datgene waarover hij is gesteld. Hij moet het slechts goed beheren. Nog anders gezegd, de metafoor sluit (te) goed aan bij het subject-object denken van de moderne filosofie die tevens kenmerkend is voor de modern-wetenschappelijke methode.

Hoe tekent de bijbel de verhouding mens-natuur? Niet éénvoudig maar meerduidelijk. We geven enkele wezenlijke karakteristieken.

- a) De mens is geschapen uit het stof, het slijk van de aarde. Hij is wezenlijk lichamelijk, verbonden met de overige materiële schepping en schepselen. Dit blijkt al uit het feit dat hij planten en dieren (dit laatste mocht na de zondvloed ook) eten kán. Assimilatie van plantaardig en dierlijk voedsel is alleen mogelijk doordat er tussen alle levende organismen verwantschap is. Modern uitgedrukt: er is biologische en biochemische gelijkenis.

- b) De mens is door de goddelijke levensadem ook een geestelijk wezen dat een persoonlijke relatie kan hebben met de levende GOD. Hiermee verbonden is de opdracht en de mogelijkheid tot het beheren, het bewaren en bebouwen van de schepping. Dit betekende in eerste instantie niet een technische bewerking, maar het verstaan en realiseren van de bestemming van de schepselen door ze te verheffen tot een betrekking met God. Anders gezegd, de ontplooiing van de schepping is ten diepste haar heiliging. Om dit te kunnen was de mens enerzijds geschapen in nauwe verbondenheid met de stoffelijke wereld en anderzijds als geestelijk wezen. Zó, als geestelijk-stoffelijke eenheid, is hij geschapen naar het Beeld van God.

De mens is als het ware de priester, de verbindende schakel tussen de stoffelijke en de geestelijke wereld (latijn: priester = pontifex = bruggebouwer). Hij kan de twee met elkaar verbinden doordat hij aan beide wezenlijk deel heeft. Hierin ligt een waarheidselement van de metaforen van partnerschap en van participatie. De heerser en de rentmeester gaan hieraan voorbij. Vooral de verhouding van participatie ontkent echter het kwalitatieve verschil dat er tegelijkertijd is tussen de mens en de overige schepselen.

- c) God heeft de wereld geschapen volgens een bepaalde orde. Alle dingen zijn door het Woord (de Thorah) gemaakt. De oorspronkelijke orde die gold voor de stoffelijke wereld was ten nauwste verbonden met de morele orde. De Tien geboden vormen hiervan de mede historisch bepaalde verwoording. (Bijvoorbeeld, de mens is er op gemaakt om een op de zeven dagen te rusten).
- d) Door de zondeval is de schepping verstoord en beantwoordt niet meer aan de 'natuurlijke' noch aan de morele orde. Dat wat feitelijk in de natuur plaatsvindt, kan dan ook niet zonder meer normatief zijn voor de mens; daarin komt immers ook de gebrokenheid tot uitdrukking. In de natuur als de gevallen schepping komt ook de chaos naar voren, de bedreiging, het kwade. Om te bewaren en te bebouwen en zo in zijn levensonderhoud te voorzien moet de mens ook in negatieve zin ingrijpen: het verwijderen van dorens en distels. Hierin ligt een waarheidselement van de metaforen van de heerser en de rentmeester.
- Toch is de gevallen natuur geen totale chaos. Organismen vertonen nog altijd een bepaalde aard ook al zal dat niet meer geheel de oorspronkelijke aard zijn. Ze hebben als schepsel een waarde die uitgaat boven hun nut voor de mens. Er blijft een

nauwe onderlinge verbondenheid en afhankelijkheid van organismen onderling en van de fysische omstandigheden. Levende wezens en al de onderlinge relaties en evenwichten in de natuur zijn op zich niet heilig. Maar wanneer de mens planten en dieren slechts ziet als gecompliceerde chemische constructen en productiefactoren ten eigen nutte, miskent hij hun schepsel-zijn en zijn opdracht tot heiliging van de schepping. In hoeverre de ordeningen en evenwichten in de natuur een normatieve betekenis hebben, zal de mens moeten trachten te verstaan door onder meer na te gaan wat hun betekenis is voor het handhaven van soortenrijkdom en ecologische stabiliteit en voor het leven van de mens op korte en op langere termijn.

Hierbij zal het niet alleen kunnen gaan om kwantitatieve berekeningen, al kunnen die nuttig en nodig zijn, maar vooral ook om een kwalitatief inzicht in de natuur, om wijsheid en bescheidenheid.

Nieuwe metafoor

De bijbel tekent de relatie mens-natuur zo meervoudig dat die nauwelijks met één metafoor is aan te duiden. Een mogelijke metafoor is die van de tuinman. Een (beroeps)tuinman werkt meestal in tuinen die niet van hemzelf zijn. Voor zijn werk is hij dus aan anderen verantwoording schuldig (vgl. de rentmeester). Maar een tuinman is zelf in de tuin aan het werk, hij is erop betrokken, hij moet kennis hebben van de planten, van de grond etc. Hij kan creatief zijn, maar moet tegelijkertijd aansluiten bij de mogelijkheden van de tuin en de planten.

10. Tweeledige verhouding

Onze beschouwing van de achtergronden van de duurzaamheidsproblemen leidt tot de conclusie dat ze nauw zijn verbonden met wezenlijke trekken van onze moderne cultuur. Verzwakking van de geloofsbetrekking tot de Schepper, het verlies van zicht op de orde van de schepping en het streven naar het veiligstellen van het leven en onze levensstijl met door ons bedachte technische middelen zijn van die trekken een korte verwoording. Wat kan het begrip vreemdelingschap in dit verband betekenen? Anders gezegd, hoe kan vreemdelingschap zich verhouden tot duurzaamheid?

Twee mogelijke relaties lijken me van belang.

- a) Vreemdelingschap als gerichtheid op het Koninkrijk van God zou ertoe kunnen leiden dat de aarde minder belangrijk wordt gevonden en er ook geen belangstelling zou bestaan voor de problematiek van duurzame ontwikkeling. De beleving van vreemdelingschap zou dan geen of een ongunstige invloed hebben op de onduurzame ontwikkeling. Inderdaad moeten we constateren dat we als orthodoxe christenen vaak al te gemakkelijk meegaan in het overheersende verspillende leefpatroon en vaak argwanend staan tegenover milieu-idealist die tot een 'alternatieve' leefwijze oproepen. Wij houden niet zo van die 'alternatievelingen' (behalve als we denken dat het ons van een kwaal kan afhelpen). Het gunstige element in deze houding is dat ze ook het duurzaamheidsstreven relateert. In dat streven komt soms een volmaaktheidsideaal tot uiting dat haaks staat op de bijbelse boodschap dat het Koninkrijk van God ook het oordeel impliceert over al ons menselijk verlossingsstreven.
- b) Maar een andere, positieve relatie is denkbaar. Een juist zicht op en beleving van vreemdelingschap kan meebrengen dat we ons kunnen losmaken van de idealen en doelstellingen van de moderne samenleving ten aanzien van beheersing en welstand. Vreemdelingschap betekent dan niet alleen een relativering van materiële welstand en consumptie, maar ook een loskomen van de overheersende denkpatronen van onze cultuur die tot die onduurzaamheidsproblemen heeft geleid. Juist een dergelijke 'dubbele' onthechting kan leiden tot een duurzamer omgaan met natuurlijke hulpbronnen, met de schepping.

11. Welke kant op?

Laten we eens kijken welke opstelling dit in onze huidige cultuur inhoudt, welke ontwikkelingen we vanuit deze invulling van vreemdelingschap willen bevorderen? Ik denk aan drie houdingen, ofwel ontwikkelingen op drie niveaus van de samenleving, dat van het individu, van de maatschappelijke organisaties en van landelijke verbanden, waaronder de overheid.³

Ontindividualisering

Een belangrijk deel van de consumptiestijging in onze samenleving hangt samen met de individualisering. Iedereen economisch onafhankelijk, een eigen woning met bijbehorend energiegebruik, eigen TV, eigen PC, eigen geluidsinstallatie, eigen auto, etc.

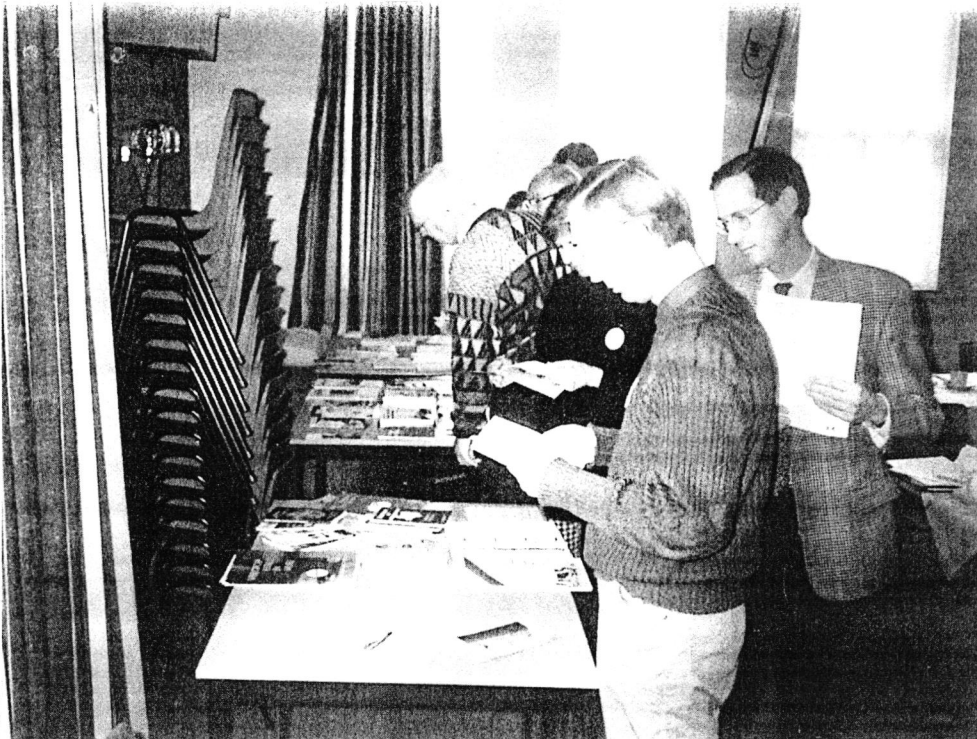
Daartegenover moeten wij leren in verbanden te (blijven) leven waarin zaken gedeeld kunnen worden. Afstand nemen van de overheersende maatschappelijke trend is niet eenvoudig. We kunnen dat moeilijk alleen, ook als christen. Als christenen en kerken zouden we gemeenschappelijk moeten zoeken naar een andere, een cultuurkritische levensstijl (zonder overigens zonderlingen te worden). Het stimuleren van elkaar binnen een christelijke gemeenschap is hiervoor onmisbaar.

Ontfunctionalisering

Een tweede ontwikkeling betreft het functioneren van organisaties en bedrijven. Op allerlei plaatsen is er beïnvloeding mogelijk in de richting van een meer milieubewust functioneren, meestal binnen de gangbare maatschappelijke en economische randvoorwaarden. Als werknemer kan men dat doen binnen een organisatie. Als consument, eventueel in een consumentenorganisatie kan, men ook invloed op gedrag van bedrijven uitoefenen. Voor mensen in organisaties betekent dit dat de functionele verantwoordelijkheid (de verantwoordelijkheid die samenhangt met het uitoefenen van een functie) vaak breder moet worden opgevat dan een 'technische' invulling. Het mag in een bedrijf niet alleen gaan om het uitvoeren van een technische handeling of het maximaliseren van de winst. Er is altijd ook een bredere verantwoordelijkheid. Hiermee zijn we bij de derde ontwikkeling gekomen.

Onteconomiseren

Het derde niveau betreft dat van de maatschappelijke verbanden die de samenlevingsstructuren kunnen beïnvloeden, de landelijke organisaties en de overheid. Ook hier dient een proces van heroriëntatie op 'het algemeen belang' plaats te vinden. De gangbare economisch georiënteerde invulling van het algemeen belang als 'de optelsom van individuele economische belangen' heeft een herziening. Ook zwakke, d.w.z. niet in economische termen te beschrijven waarden dienen veilig gesteld te worden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan allerlei niet betaalde zorgarbeid, aan vele vormen van vrijwilligerswerk, waaronder kerkenwerk.

Tot slot

De huidige ontwikkelingen kennen weliswaar op punten verbeteringen, maar geven wereldwijd gezien geen reden tot optimisme. Maar we weten ook dat de uiteindelijke toekomst van deze wereld niet wordt bepaald door wat wij maken van een 'duurzame ontwikkeling', maar door Christus' verlossingswerk zal uitlopen op zijn onvergankelijk Koninkrijk.

H. Jochemsen,
Lid Deputaten Hulpverlening in binnen- en buitenland.
Bestuurslid voor Begeleiding Onderzoek, van het Instituut voor CultuurEthiek.

Het hedendaagse overheersende liberale economische imperialisme van 24-uurs economie, flexibilisering en individuele economische onafhankelijkheid dreigt dat meer en meer te verschrallen.

De verantwoordelijkheid van de politiek betreft zowel besluitvorming in concrete beleidsvragen als visievorming ten aanzien van de maatschappelijke ontwikkeling. Deze visievorming dient oog te hebben voor de eenzijdig-dynamische, bijna autonome werking die kenmerkend is voor de huidige maatschappelijke (sub)systemen, en zal bewust sturing moeten geven aan een ongetwijfeld moeizaam proces van hernieuwde waardenprioritering. Visievorming op dit niveau kan enerzijds niet zonder maatschappelijk draagvlak en zal mede hieruit tot stand moeten komen. Anderzijds draagt het openbaar bestuur een eigen verantwoordelijkheid voor het bevorderen van doelen, principes en normen die passen bij een duurzame ontwikkeling en waaraan burgers, maar ook maatschappelijke verbanden moeten voldoen.

¹ Rachel Carson liet met haar boek *Silent Spring* de desastreuze gevolgen van het pesticidengebruik in de industriële landbouw zien. In de jaren zeventig wees het rapport aan de Club van Rome, *Grenzen aan de groei*, op het probleem van de uitputting van grondstoffen door het westerse industrieel-economische productie-apparaat. Eind jaren tachtig wees het Brundtland-rapport *Our Common Future* op de gevolgen van de huidige westerse technisch-economische productie en consumptie.

Voor een christelijke bespreking zie: Berns RMM (red.) *Om het beheer van de schepping*. Marnix van St. Aldegonde Stichting publikatie nr.8, 1989.

² Zie hierover verder: H. Jochemsen. *De machten in het Nieuwe Testament en de kerk vandaag*. In: A. van de Beek e.a. *Het brood dat wij breken. Om de eenheid van een verdeelde kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum 1996, p.59-77.

³ Met dank aan drs. B. Schoon van het Instituut voor CultuurEthiek aan wie ik deze driedeling ontleen.